

Zprávy

VZPOMENUTÍ NA PSYCHOLOGA MICHAELA ČERNOUŠKA

16. ledna 2015 uplynulo deset let od smrti psychologa, pedagoga, vědeckého pracovníka, popularizátora vědy a publicisty Michaela Černouška. Využívám tohoto výročí ke krátkému vzpomnutí, čímž zároveň splácím dluh psychologické obce, která si před deseti lety tuto výraznou postavu české psychologie zapomněla připomenout. Michael Černoušek se zabýval obecnou, sociální a klinickou psychologií, dále ekologickou psychologií a dějinami psychiatrického myšlení. Po roce 1989 působil na nově vzniklé Fakultě sociálních věd UK, kde se věnoval mediální komunikaci. Napříč všemi těmito oblastmi byla „červenou nití“ jeho odborného směřování psychoanalýza.

Michael Černoušek byl součástí tradice psychologie pojaté jako interpretace kultury. O tom svědčí témata jeho knih: „Děti a svět pohádek“, „Sen a snění“, „Psychologie životního prostředí“, „Šílenství v zrcadle dějin“, „Sigmund Freud: dobyvatel nevědomí“. Byl jedním z prvních, kteří u nás již v sedmdesátých letech seznámili odbornou veřejnost s pojetím francouzského psychoanalytika J. Lacana (čímž zhodnotil svoji zkušenost, kdy se koncem šedesátých let dostal na roční stáž na pařížskou Sorbonnu, kde byl svědkem i účastníkem tehdejšího studentského hnutí).

Michael Černoušek patřil k těm českým a slovenským psychologům, kteří rozvíjeli a kultivovali svůj obor jako součást kultury. Byl interpretátorem kultury, a to nikoliv pouze médií. Jeho způsob pojetí psychologie byl v podstatném slova smyslu kulturní, tj. kultivovaný, konstruktivně kritický, pěstovaný se smyslem pro poetickou a estetickou stránku psychologického poznání. Jeho postoje ke společenskému a kulturnímu dění byly originálně problematizující, někdy též problematické, tj. vzbuzující kritické odevy.

Dílo Michaela Černouška představuje podobu psychologie, která se vlivem jednostranných požadavků na určitý specifický druh vědeckého výkonu (a především specifický typ publikační praxe) dostává v současné době výrazně na okraj, a je otázkou, zda časem nezmizí úplně. V tomto smyslu lze chápat odkaz Černouškova díla jako připomínku možnosti takové psychologie, která nám pomáhá interpretovat naši kul-

turní historii a současnost. Takové psychologie, která spíše než silou statistiky působí silou své historicky poučené a kulturně vytríbené rétoriky a poetiky.

V. Chrz

ODEŠEL JARO KŘIVOHLAVÝ (1925–2014)

Ve vánočním čase roku 2014 odešel z tohoto světa prof. PhDr. Jaro Křivohlavý, CSc. ve věku nedožitých 90 let. Tolik stručný faktografický údaj, který musíme vzít na vědomí, i když emoce říkají něco jiného. V běžné řeči se používá obrat, že každý je nahraditelný, ale obvykle se už nedodává, kým, v jakém rozsahu a nakolik plnohodnotně. V případě Jara Křivohlavého po jeho osobnosti zůstává mezera, kterou už patrně nikdo v jeho rozsahu a v jeho specifickém pojetí nezaplní.

Životní cesta Jara Křivohlavého byla složitá a každá větší společensko-politická změna jí dala jiný a zpravidla nečekaný směr. Dětství a mládí prožil v městečku Třebenice (okr. Litoměřice), jímž probíhala česko-německá národnostní hranice. Do reálného gymnázia začal chodit v r. 1936 v Litoměřicích, ale v r. 1938 po Mnichovu a záboru Sudet se Litoměřice ocitly ve Velkoněmecké říši. Čeští studenti potom pokračovali ve studiu v gymnáziu Terezín, ale toto gymnázium bylo záhy zavřeno a tak Jaro musel jezdit denně na kole do gymnázia v Roudnici nad Labem. V r. 1942, v roce heydrichiády, bylo 84 studentů roudnického gymnázia (mezi nimi i sextán J. Křivohlavý) odvezeno do pevnosti Terezín k výslechům. Gestapo se snažilo odhalit údajnou studentskou skupinu protiněmeckého odboje, která ve skutečnosti neexistovala. V koncentračním táboře Terezín měl Jaro několik intenzivních zážitků: výslechy, ponižující zacházení, vězeňský život, setkání se s vězňem-anglistou prof. Vočadlem a zažil veřejnou popravu mladého spoluvězně, který se pokusil z tábora utéci. Ve stejné době byl v Terezíně vězňem i lékař-psychiatri V. E. Frankl, ale osobně se nesetkali. Po čtvrt roce pobytu v Terezíně gestapo vězněné studenty roztrídilo – část poslalo do koncentračních táborů, část jako heftlinky na nucené práce. Jaro se ocitl v kladenském dole Prago 4 a pobyl tam jako horník až do konce války.

Během roku 1945 dokončil gymnázium a přihlásil se na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Studoval obory psychologie – filozofie – angličtina. Tehdy si každý student musel (kromě oborového studia) zapsat i studium učitelství pro střední školy a Jaro si vybral filozofii a angličtinu. Předpokládal, že se po absolvování bude věnovat pedagogické psychologii, neboť se jako student podílel na některých výzkumech prof. Příhody. Přišel však převrat v r. 1948 a opět bylo všechno jinak: někteří učitelé muse-li opustit fakultu, jiní skončili ve vězení (např. prof. Stejskal), další se přiklonili k marxismu-leninismu. Studenti museli projít „kádrovými prověrkami“ před komisí složenou ze spolužáků – komunistů. Jaro málem neprošel, neboť byl od malička hluboce věřícím člověkem a před komisí nezatajil, že je členem Církve československé evangelické a že chodí pravidelně do kostela. Vypadalo to, že bude z fakulty vyloučen, ale něco se v něm vzepřelo: upozornil komisi, že se ho nezeptali, co dělal za války; že byl zavřený v koncentračním táboře s řadou komunistů, kteří jsou nyní ve vysokých funkcích. To přimělo komisi změnit připravovaný verdikt a bylo mu umožněno dostudovat.

Po skončení vysokoškolského studia nastoupil v r. 1950 do Československého ústavu práce, do oddělení bezpečnosti práce. Začínal s výzkumy bezpečnosti práce u vybraných profesí (zkoumal pracovní podmínky horníků, řidičů tramvají, jeřábníků apod.). S kolegy navrhl a prosadil v rámci psychologie práce – na základě empirických výzkumů - novou podobu piktogramů a dopravních značek. Zabýval se psychologií barev a s dalšími odborníky vytvořil domácí technické normy pro barevnost strojů a zařízení, pro barevné značení potrubních rozvodů, provozních cest v podnicích i ve veřejných prostorech. Řadu těchto norem převzaly mezinárodní instituce a nakonec se staly normami celosvětovými. Jaro pokračoval v práci ergonomickými výzkumy v průmyslu (osvětlení, úprava pracovního místa, optimální rozmístění ovladačů a sdělovačů) či ve školství (osvětlení prostor, barevnost, rozmístění školního nábytku). Protože chtěl lépe porozumět technickým aspektům své práce, večerně vystudoval elektrotechnickou průmyslovku (obor měřicí a řídicí technika). V roce 1966 získal titul CSc. Je jen logické, že jeho první větší práce se věnovaly inženýrské psychologii (Křivohlavý, 1970; Křivohlavý, Krýž, 1965). Po 17 letech byl z ústavu na hodinu propuštěn bez udání důvodu (zřejmě pro své náboženské aktivity, neboť jako laický kazatel jezdil kázat i přednášet do evangelických sborů po celé republice).

V roce 1967 začínal znovu, tentokrát v ILF, Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů (dnes Institut postgraduálního vzdělávání

ve zdravotnictví). Jeho předchozí zájem o pracovní prostředí lidí a podobu strojů, s nimiž lidé pracují, skončil. Přesunul se k lidem samotným, k jejich zdravotním a psychologickým problémům i ke vztahům mezi lidmi (Křivohlavý, 1973a, b; 1978, 2002). Jaro se soustředil na vztah mezi lékařem a pacientem, zejména na případy, kdy je pacientův stav vážný: rehabilituje po závažném zranění, má onkologické onemocnění či se dokonce blíží ke konci svého života (Křivohlavý, 1985, 1986a, b). Učil lékaře, jak mají s takovými pacienty správně jednat, jak s nimi mluvit, jak citlivě naslouchat tomu, co pacienti zdravotníkům sdělují (Křivohlavý, 1988a, b; 1989, 1993, 1995). Na katedře psychologie FF UK učil experimentální sociální psychologii. V r. 1976 se konečně mohl habilitovat. Jako jeden z prvních u nás začal u lékařů s výcviky, které využívaly videozáznamy, doplněné důkladnou zpětnou vazbou. Upozornil zdravotníky také na důležité téma – psychologii bolesti (Křivohlavý, 1992).

V r. 1994, když se mu blížila sedmdesátka, odešel z ILF formálně do důchodu. V r. 1997 proběhlo jeho jmenovací řízení na Masarykově univerzitě v Brně a byl jmenován profesorem. Změna společenských poměrů mu umožnila vyučovat i na českých vysokých školách. Předtím mohl výjimečně pracovat v zahraničí – přednášel na Univerzitě v Lipsku (1977–1978) a na Univerzitě v Innsbrucku (1985–1995). Jeho vysokoškolským působištěm se stala po řadu let Fakulta humanitních studií UK Praha, kde seznamoval studenty především s psychologií zdraví.

Po odchodu do důchodu se svou publikací nejprve vrátil k logoterapii V. E. Frankla (1994) a pak už se jeho zájmy rozběhly pěti směry. Jednak to byla klinická psychologie (Křivohlavý, 1994, 1995a, b; Křivohlavý, 1997a, b; 2004b; Křivohlavý, Kaczmarczyk, 1995). Druhý směr představovala pedagogická psychologie, již se chtěl v mládí věnovat (Křivohlavý, Mareš, 1989; Mareš, Křivohlavý, 1995). Třetí směr byl vyvrcholením jeho dlouhodobého zájmu o psychologii zdraví (Faleide et al., 2010; Křivohlavý, 2001), na jejímž rozvoji se u nás podílel přes dvě desetky let (podrobnosti viz Mareš, 2013). Čtvrtý směr, jenž ho ke konci života nejvíce oslovil, byla pozitivní psychologie (Křivohlavý, 2004a, 2007, 2009, 2011, 2013). Pátý směr představovala psychologie náboženství a spirituality (Křivohlavý, 2000, 2006). Psal a publikoval až do konce života. Poslední publikace, na jejímž vzniku se podílel, je úplně nové kolektivní dílo Psychologie zdraví (Kebza a kol., v tisku). V debatách, které jsem s ním vedl, mně vysvětlil, že se od sedmdesátých let snažil všechna důležitá témata zpracovávat ve dvou podobách: jednou pro odborníky (důkladně a se

vším poznámkovým aparátém), podruhé pro laiky, pro „obyčejné lidi“ (stručně, srozumitelně, s poznatky použitelnými v běžném životě), což není běžné.

Jaký byl člověk? Košatý a netuctový. Byl plný elánu, dával najevo radost ze života i z lidí kolem sebe, takže ti, kdož neznali jeho zakotvení ve víře a jeho prožívání radostné biblické zvěsti, si mohli myslet, že je to jen jakási vnější, na odiv stavěná póza. V letech normalizace se věnoval dobrovolné práci v církvi a ne každý ví, že byl po tři období (1969-1984) zvolen do vedení Českobratrské církve evangelické (tvořil ho tři faráři a tři laici), i když musel počítat s důsledky, které to přinese. Moc pro něj znamenala vlastní rodina, bral ji jako „darovanou hospodilost“. S manželkou žili ve šťastném, harmonickém manželství 63 let a společně vychovali tři děti.

Jaro Krívohlavý v sobě spojoval intenzivní cit, rozumově podložený nadhled a praktický přístup. Žil vnitřně bohatý život. Byl taktičtější, citlivý, nevyvyšoval se; vážil si lidí, choval k nim úctu a byl laskavý. S postupem let vyžrával do role odborné autority. Věděl, jak je těžké určit onu hranici, u níž končí jeho upozornění, jeho rady a prognózy adresované člověku v obtížné situaci. Věděl, že za takového člověka nemůže a nesmí sám rozhodovat, že nemá právo někomu direktivně vstoupovat do života a řídit se tím (Palán, 2008, s. 192). Dokázal však pobýt s trpícím člověkem, uměl ho vyslechnout a doprovázet ho nejtěžším obdobím.

V první etapě svého života se věnoval převážně empirickému výzkumu, ve druhé etapě spíše aplikačním problémům a ve třetí etapě zase přehledu toho, co se o dané problematice ve světě ví. Tím, že se pohyboval v oblasti aplikované psychologie, byl ve svém jednání mnohem svobodnější, než jeho kolegové, kteří zůstali ve školství či v ČSAV. Byl neuvěřitelně pracovitý a jeho mottem bylo: Považuj čas za vzácný dar. Psal lehce, samozřejmě; někdy ho dokonala znalost řemesla sváděla k tomu, že (pod tlakem nakladatelů) dal z ruky ještě „nedozrálý“ text. Najděte však u nás člověka, který by – v tak vysokém věku – dokázal to, co on. Rada jeho publikací vznikla pro lidi, kteří mají v životě trápení a nevědí si rady, jak dál žít. Výborně přednášel, uměl auditorium zaujmout, ba strhnout; probouzel v něm zájem o témata, jimiž se právě věnoval. Miloval hudbu a sám hrál velmi dobře na housle. Ovládl mnoho jazyků: němčinu, angličtinu, francouzštinu, švédštinu, ruštinu.

Velmi rád cestoval a až do vysokého věku se aktivně zúčastňoval vědeckých konferencí po celém světě. Když byl v zahraničí, navštěvoval univerzitní a výzkumná pracoviště, seznamoval se s předními odborníky, zajímal se o jejich konkrétní postupy a výzkumy. Nebál se osobního i písemného kontaktu se světovými autorita-

mi oboru. Je pro něj příznačné, že se snažil ve zvoleném tématu zorientovat nikoli v domácím, nýbrž světovém kontextu. „Když jsem se začal nějakou problematikou nově zabývat, vtipoval jsem si tři lidi, kteří stáli v daném oboru na světové špičce, a požádal jsem každého z nich o doporučení třech základních vědeckých prací v oboru, do kterého jsem se chtěl dostat.“ (Palán, 2008, s. 179). Nebyl pak pro něj problém zprostředkovávat soudobé poznatky domácím odborníkům, ať už v podobě přehledových studií nebo knižních publikací. Tím posouval jednotlivé oblasti české psychologie dál.

Byl to člověk stále hledající nová a zajímavá témata, která by – po psychologickém propracování – mohla pomoci lidem. Tím se lišil např. od svého spolužáka a přítele Z. Matějčka, který zůstal po celý profesní život u dětské psychologie. Jaro Krívohlavý říkal: „Já jsem byl a jsem dosud spíše takový poutník v krajíně psychologie“ (Palán, 2008, s. 180). A skutečně: věnoval se psychologii barev, inženýrské psychologii, ergonomii, psychologii zrakového vnímání, sociální psychologii (řešení konfliktů, sociální komunikaci), klinické psychologii (komunikaci lékař-pacient, psychologii nemoci, pracoval s vážně nemocnými a umírajícími, psal o stresu a zvládnání zátěže, vyhoření, deprese, vzteku, agrese, odolnosti), pedagogické psychologii (komunikaci ve škole), psychologii zdraví a kvality života (dělali jsme spolu výzkumy sociální opory a kvality života u dětí a dospívajících), pozitivní psychologii (moudrosti, vděčnosti, odpuštění, naděje, optimismu, štěstí), psychologii náboženství a spirituality (pastorační péči, smysluplnosti života). V seznamu literatury, který je koncem tohoto textu, jsou zařazeny pouze vybrané knižní publikace. Kromě toho autor uveřejnil mnoho učebnic pro střední a vysoké školy, stovky časopiseckých článků, recenzí knih a zpráv ze zahraničních konferencí. Jeho knihy byly přeloženy do italské, litevštiny, maďarštiny, slovenštiny.

Patřil spolu se Z. Matějčkem, Z. Burešem aj. k poválečné zakladatelské generaci oboru. V dobách, kdy začínal s vysokoškolským studiem, bylo prý v celé republice jen asi deset psychologů (Palán, 2008, s. 95, 181). Česká psychologie byla úžeji propojena s filozofií a teprve postupně se emancipovala v samostatný vědní obor. Tento přirozený proces byl přerušen v r. 1948 a další vývoj psychologie u nás byl násilně přeměřován k marxistické psychologii (včetně odmítání jiných přístupů). Proto bylo třeba osobností jeho typu, aby se jednotlivé oblasti psychologie (tak jak to dovolovala společenská situace) začaly u nás skutečně rozvíjet. Říkával: člověk dostává do života i od života dary; žije v údivu, ale zároveň má na tomto světě nějaký úkol. Ten jsem se snažil podle svých sil splnit.

Jaro Krivohlavý je živým dokladem post-traumatického rozvoje osobnosti: těžké životní zkoušky ho nezlomily, naopak posílily jeho odolnost a přiměly ho stále si rozšiřovat obzory. Měl, má — a troufám si tvrdit, že i bude mít — následovníky, kteří budou „jeho“ témata nejen obohacovat a zpřesňovat, ale na dosavadním půdorysu stavět nové budovy psychologického poznání.

J. Mareš

Knižní publikace

- Faleide, A., Lian, L. B., Faleide, E. K. (2010): Vliv psychiky na zdraví. Soudobá psychosomatika. (překlad z norštiny J. Krivohlavý). Praha, Grada Publishing.
- Kebza, V. a kol. (v tisku): Psychologie zdraví. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J., Krýž, B. (1965): Psychologie a hygiena. Praha, Práce.
- Krivohlavý, J. (1970): Člověk a stroj: Úvod do inženýrské psychologie. Praha, Práce.
- Krivohlavý, J. (1973a): Metodika experimentálních her. Praha, FF UK.
- Krivohlavý, J. (1973b): Zwischenmenschliche Konflikte und experimentelle Spiele. Bern, Hans Huber Verlag.
- Krivohlavý, J. (1978): Spolupráce v podniku. Praha, Institut pro výchovu vedoucích pracovníků ministerstva průmyslu ČSFR.
- Krivohlavý, J. (1985): Psychologická rehabilitace zdravotně postižených. Praha, Avicenum.
- Krivohlavý, J. (1986): Sociální komunikace ve zdravotnictví. Praha, Institut pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů.
- Krivohlavý, J. (1986): Já a ty: O zdravých vztazích mezi lidmi. Praha, Avicenum (doposud 3 vydání).
- Krivohlavý, J. (1988a): Neverbální komunikace. Praha, SPN.
- Krivohlavý, J. (1988b): Jak si navzájem lépe porozumíme. Praha, Svoboda.
- Krivohlavý, J. (1989): Vážně nemocný mezi námi. Praha, Avicenum.
- Krivohlavý, J., Mareš, J. (1989): Sociální a pedagogická komunikace ve škole. Praha, SPN.
- Krivohlavý, J. (1991): Křesťanská péče o nemocné. Praha, Advent.
- Krivohlavý, J. (1992): Bolest, její diagnostika a psychoterapie. Praha, Institut pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů.
- Krivohlavý, J. (1993): Povídej – naslouchám. Praha, Návrat domů.
- Krivohlavý, J. (1994): Mít pro co žít. Praha, Návrat domů (doposud 2 vydání).
- Krivohlavý, J. (1994): Jak zvládat stres. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (1995a): Tajemství úspěšného jednání. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (1995b): Rozhovor lékaře s pacientem. Brno, Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví (doposud 2 vydání).
- Krivohlavý, J., Kaczmarczyk, S. (1995): Poslední úsek cesty. Praha, Návrat domů.
- Mareš, J., Krivohlavý, J. (1995): Komunikace ve škole. Brno, Masarykova univerzita.
- Krivohlavý, J. (1997a): Sdílení naděje. Praha, Návrat domů.
- Krivohlavý, J. (1997b): Jak zvládat depresi. Praha, Grada Publishing (doposud 4 vydání).
- Krivohlavý, J. (1998): Jak neztratit nadšení. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (2000): Pastorační péče. Praha, Oliva.
- Krivohlavý, J. (2001): Psychologie zdraví. Praha, Portál (doposud 4 vydání).
- Krivohlavý, J. (2002): Konflikty mezi lidmi. Praha, Portál (doposud 2 vydání).
- Krivohlavý, J. (2004a): Pozitivní psychologie. Praha, Portál (doposud 3 vydání).
- Krivohlavý, J. (2004b): Jak přežít vztek, zlost a agresi. Praha, Grada Publishing (doposud 2 vydání).
- Krivohlavý, J., Pečenková, J. (2004): Duševní hygiena zdravotní sestry. Praha, Grada Publishing (doposud 2 vydání).
- Krivohlavý, J. (2006): Psychologie smysluplnosti existence. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (2007): Psychologie vděčnosti a nevděčnosti. Praha, Grada Publishing (doposud 3 vydání).
- Krivohlavý, J. (2009): Psychologie moudrosti a dobrého života. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J., Preiss, M. (2009): Trénování paměti a poznávacích schopností. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (2011): Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (2012): Optimismus, pesimismus a prevence deprese. Praha, Grada Publishing.
- Krivohlavý, J. (2013): Psychologie pocitů štěstí. Praha, Grada Publishing (doposud 2 vydání).
- Mareš, J. (Ed.) (2013): 25. výročí Psychologie zdraví v ČR (1988-2013). Praha, Českomoravská psychologická společnosti – sekce Psychologie zdraví.
- Palán, A. (2008): Dvě lásky. Rozhovor s Jaro Krivohlavým. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství.

VERIŠ V PSYCHOLÓGIU
PO ŠTÁTNICIACH?
MOŽNOSTI UPLATNENIA PSYCHOLÓGA
NA SLOVENSKU – AKTUÁLNE TRENDY,
PERSPEKTÍVY A LIMITY

Dňa 12. 11. 2014 sa uskutočnil v poradí druhý ročník konferencie s názvom *Veriš v psycholó-*